

Моніторинг якості освіти: теоретико-методологічний аспект

Окреслено підходи до розгляду феномену якості освіти як політичної, соціальної, педагогічної категорій; уточнено сутність поняття моніторингу якості освіти з позицій системного підходу; розведено поняття моніторинг і контроль у діяльності керівника навчального закладу.

Ключові слова: *якість, якість освіти, методологія, система, моніторинг, контроль, критерій.*

Shchogoleva L. O. Monitoring the Quality of Education: Theoretical and Methodological Aspects.

The approaches to phenomenon of the quality of education as a political, social, pedagogical category are accentuated in the article; the determination of quality of education as integrated concept is presented; the sense of concept of monitoring of quality of education from positions of system approach is specified; methodological aspects of monitoring of quality of education are shined; concepts monitoring and control in activity of the head of educational institution are divorced; a definition of school system of monitoring is given.

Key words: *quality, quality of education, methodology, system, monitoring, control, criterion.*

Актуальність проблеми. Одним із механізмів, який сприятиме модернізації управління, контролю якості освіти, є моніторинг. Упровадження моніторингових досліджень допоможе створити інформаційну систему відслідковування якості освіти та результатів діяльності навчального закладу. Важливою характеристикою моніторингу є прогностичний характер висновків. Хоча питання моніторингу якості освіти досить глибоко розглядається у науково-педагогічній літературі, обговорюється в регіонах, однак для навчальних закладів воно розроблено недостатньо.

Підходи до тлумачення сутності феномену «моніторинг» різні; технологічні аспекти його впровадження в навчальному закладі розроблено не належною мірою. Масштабність і багатоаспектність змісту освіти вимагають комплексного підходу до її оцінки, а отже, комплексу критеріїв із широким спектром показників кожного з них, щоб забезпечити і цілісність, і різносторонність соціально-педагогічного явища, яке оцінюється. Саме тому ця проблема стала предметом розгляду в нашій статті.

Виклад основного матеріалу. Що ж таке якість освіти і як її визначити? Яким чином з'ясувати відповідність стандартам? Щоб дати відповіді на ці питання, слід визначитися у поняттях.

Якість – ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням [5, 539]. Учені різних сфер пізнання розглядають якість як основу існування об'єкта чи процесу, що характеризують її системою чинників: цінністю, властивістю, структурою, цілісністю, мінливістю,

кількістю, міждисциплінарністю; визначають, що феномен якості зумовлюється її соціальною значущістю.

Цікавим є твердження В. Кальнея і С. Шишова, які відзначають, що якість у щоденному житті використовується як поняття абсолютне. Предмети, яким дається якісна оцінка з точки зору абсолютного поняття, становлять собою найвищий стандарт, перевірити який неможливо. Якість може також використовуватись як поняття відносне. Про якість можна судити, коли продукція або послуга відповідають вимогам певних стандартів або специфікацій [6, 152].

Якість будь-якого об'єкта не є статичним утворенням; вона може видозмінюватися, формуватись під впливом інших об'єктів, з якими даний об'єкт взаємопов'язаний. Сьогодні вчені та практики актуалізують категорію «якість», зазначає В. Г. Кремінь, саме тому, що зміна ідей, знань, технологій відбувається швидше, ніж зміна людського покоління.

Звернімося до поняття «якість освіти». Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати: воно в різних авторів суттєво відрізняється у тлумаченні, вільно використовується у невідповідному контексті, що створює «хаос дефініцій». З цього приводу О. В. Сухомлинська зазначає, що така ситуація зумовлена нерозробленістю понятійно-термінологічного апарату сучасної педагогічної науки, а також багатомірністю, багатоелементністю, суперечливістю складових, що входять до тих чи інших дефініцій. Наведемо лише окремі приклади.

В. Кальней і С. Шишов під якістю освіти розуміють «ступінь задоволення очікувань різних учасників

процесу освіти від запропонованих їм навчальним закладом освітніх послуг» або «ступінь досягнення поставлених в освіті цілей і завдань» [3, 152].

Т. Лукіна виокремлює два підходи щодо визначення сутності якості освіти, яка розглядається з:

- точки зору досягнення певних норм, стандартів, цілей та задоволення потреб (особистості, суспільства, держави);

- позиції сучасної теорії та практики управління якістю [7, 11].

О. Ляшенко характеризує якість освіти із різних позицій:

«Як **політична категорія** якість освіти акумулює в собі засади освітньої політики держави на певному етапі її розвитку й основні стратегічні лінії розвитку національної системи освіти в контексті світових тенденцій.

Як **соціальна категорія** вона відбиває суспільні ідеали освіченості й окреслює загальні цілі освіти, законодавчо визначені й нормативно закріплені в державних стандартах.

Як **категорія управління** вона визначає стратегії впливу на певні показники функціонування освітньої системи та обирає можливі шляхи змін її розвитку.

Як **педагогічна категорія** вона є квінтесенцією: 1) сутності поняття; 2) процедур діагностування; 3) аналізу явищ і властивостей суб'єктів освітнього процесу. У цьому сенсі вона має відповідати: а) особистісним і суспільним цілям освіти; б) політичній стратегії її розвитку в контексті вітчизняних і світових тенденцій; в) закономірностям менеджменту освіти на різних рівнях управління» [9, 10].

Зазначимо, що якість освіти визначається як **багатоаспектна, багатовимірна та багатопараметрична**. Багатоаспектність пов'язана зі складністю категорії якості освіти (у тому числі шкільної), а її оцінювання передбачає дослідження різних аспектів цієї якості: рівня навчальних досягнень учнів, характеристик освітнього процесу, ресурсного забезпечення, механізмів фінансування, результативності адміністративної та кадрової політики тощо. Багатовимірність якості освіти як управлінської категорії пов'язана з ієрархічною структурою системи освіти та системи державного управління освітою. Багатопараметричність якості освіти визначається її залежністю від значної кількості чинників.

Основними відмітними характеристиками якості освіти є:

- **багатогранність** (якість кінцевого результату освіти і якість потенціалу освітніх систем, що забезпечують досягнення цієї якості; якість результатів виховання й навчання; творчий і репродуктивний, знаннєвий і діяльнісний компонент навченості та вихованості);

- **багаторівневність кінцевих результатів якості** (якість випускників вищих, професійно-технічних, загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладів, позашкільної освіти);

- **багатосуб'єктність якості освіти**: оцінка якості здійснюється багатьма суб'єктами, серед яких учні й студенти, випускники навчальних закладів, установ післявузівської освіти, батьки учнів і студентів, роботодавці, суспільство в цілому і державні органи тощо;

- **багатокритеріальність** – якість освіти може бути оцінена за допомогою цілого набору критеріїв;

- **поліхронність** – сполучення поточних, тактичних і стратегічних аспектів якості освіти, що у різні часи тими самими суб'єктами оцінюються по-різному;

- **невизначеність в оцінках якості освіти** й освітніх систем у принципі, через більш високий рівень суб'єктивності оцінки якості освіти різними суб'єктами;

- **інваріантність і варіативність**: серед безлічі якостей освітніх систем, навчальних закладів, їхніх випускників виділяються інваріантні, загальні якості для всіх випускників кожного рівня освіти, кожної спеціальності та специфічні (саме для даної безлічі випускників або даних освітніх систем) [8, 11–12].

Залежно від змісту, який вкладається у термін «якість освіти», її сутність розглядають як:

- результати навчання та освітнього процесу;
- ефективність діяльності навчального закладу;
- якість системи освіти певного рівня;
- певний бажаний ідеал освіченості людини;
- пріоритет державної освітньої політики.

У такому разі можна стверджувати, що *якість освіти – це відповідність меті та потребам освітньої системи, сучасним соціальним нормам, стандартам освіти, відповідність процесам і результатам. Це – перелік вимог до особистості, освітнього середовища, до системи освіти, яка реалізує їх на певних етапах навчання людини, якому відповідає певна сукупність показників. Будемо розуміти якість освіти як широке (інтегроване) поняття, що включає в себе: якість навчально-виховного процесу та умов, у якому він здійснюється; якість підготовки кадрів; якість фінансових умов; якість технологій; якість концептуального курсу управління, тобто все те, що впливає на якість продукції навчального закладу.*

Якість освіти визначається на основі державних стандартів освіти та оцінки громадськістю освітніх послуг. «Стосовно якості загальної середньої освіти, то її можна розуміти як певну збалансовану відповідність загальної середньої освіти (як результату, як процесу і як освітньої системи) численним потребам, цілям, умовам і стандартам. У вузькому, прагматичному сенсі – це рівень загальноосвітньої підготовки учнів» [8, 36].

О. Я. Савченко визначила теоретичні та методологічні засади якості сучасної шкільної освіти через такі принципи:

- цілепокладання (ієрархія цілей, педагогічна конкретизація, інструментальність);
- моделювання процесу досягнення визначеної мети;
- системний підхід у відборі характеристик якості, систематизації чинників впливу на шкільному, регіональному, державному рівнях;
- вимірювання результату відповідно до нормативних вимог, соціальних та особистісних очікувань [15, 3].

Ряд науковців розглядають якість шкільної освіти з позицій процесу та результату. Традиційно з позиції процесу якість шкільної освіти формально характеризується здатністю задовольняти потреби учнів, батьків, а також відповідати інтересам суспільства, держави. Але в умовах економічних, політичних та соціальних змін в Україні такий підхід не сприятиме покращенню якості навчально-виховного процесу.

Якість освіти як результату є якістю особистості, фіксованої через категорії «освічена особистість», «компетентна особистість» [12, 15].

Якісний рівень освіти забезпечується через реалізацію контрольно-аналітичної функції управління та за допомогою відповідних механізмів – внутрішкільного контролю і моніторингу.

З метою контролю якості освіти слід створити інформаційну систему, систему відслідковування якості освіти та результатів діяльності навчального закладу; включити такий інструментарій сучасного управління, як моніторинг. Це дозволить здійснювати постійне оцінювання та критичний розгляд можливих шляхів досягнення цілей, запровадження певних інновацій з урахуванням внутрішніх та зовнішніх умов функціонування навчального закладу.

З метою управління якістю освіти, на думку М. Поташника, слід розробити таку структуру управління: збір інформації від потенційних соціальних замовників; формулювання соціального замовлення; вибір парадигми освіти; визначення параметрів, за якими будуть оцінюватись результати освіти; розробка і реалізація методики діагностики кожного школяра; прогнозування результатів освіти кожної дитини; співвіднесення бажаних результатів із наявними та режимом життєдіяльності школи; порівняння отриманих результатів із діагностично поставленими цілями і, таким чином, визначення якості освіти [14].

Наступне поняття, на якому зосередимо увагу, – моніторинг.

Зазначимо, що *моніторинг* – це постійне відслідковування (дослідження) процесу, явища з метою виявлення його бажаному результату, прогнозові, стандарту. «Моніторинг – це система збору, обробки, зберігання і поширення інформації

про яку-небудь систему чи окремі її елементи, яка орієнтована на інформаційне забезпечення управління даною системою, що дозволяє висловлювати судження про її стан і дає можливість прогнозувати її розвиток» [10, 12].

Моніторинг пов'язаний з оцінкою реалізації цілей і планів. «Він доцільний скрізь, де фактичне порівнюється із запланованим, при цьому головне завдання моніторингу зводиться до зменшення різниці між ними» [11, 18]. Педагогічний (освітній) моніторинг забезпечує педагогів, керівників шкіл та органи управління якісною і своєчасною інформацією, яка необхідна для прийняття управлінських рішень. Моніторингові процедури пов'язані зі стандартами, з якими порівнюються отримані результати, що, у свою чергу, вимагає чіткого визначення параметрів, критеріїв, характеристик бажаних результатів.

Часто моніторинг ототожнюють із контролем, хоча це різні явища. Сутність процесу моніторингу «полягає в синхронності процесів спостереження, замірювання, вироблення на цій основі нових знань про стан об'єкта з подальшим моделюванням, прогнозуванням та прийняттям відповідного управлінського рішення» [4, 30]. *Моніторинг* – це інноваційний засіб (інструментарій) якісного управління школою. Педагогічний моніторинг, використовуючи дані медичних, психологічних, соціологічних досліджень, визначає, наскільки раціональними є педагогічні засоби дії, наскільки дидактичні засоби є адекватними проголошеним цілям і завданням, виявленим індивідуально-типологічним особливостям учнів, специфіці середовища їх життєдіяльності.

«Досить часто моніторинг плутають із контролем, хоча вони мають спільні та відмінні риси, ототожнюють їх або необґрунтовано протиставляють. Як наукові поняття вони сформувались досить давно і віддзеркалюють певні процеси і технології... Іноді ці поняття витлумачують як синоніми або ж використовуються для опису зовсім інших процесів та дій. Так, спроба знайти аналог терміна „моніторинг” призвела до спотворення його значення, особливо у сфері освіти. Відбулася також підміна поняття контролю функцією інспектування, атестації, адміністративного нагляду та наступним перетворенням його в інструмент покарання та підставу для винесення суто адміністративних рішень. Незважаючи на певні схожі елементи та наявність контролюючого і оцінного етапів у моніторинговому циклі дослідження, поняття моніторинг, оцінка і контроль (як адміністративна процедура) характеризують різні процеси і мають характерні відмінні ознаки, що не допускають їх взаємозамінності» [7, 15].

Моніторинг в освіті – це системна процедура, мета якої не лише відстеження певного стану

об'єкта, а з'ясування чинників, які потрібні для його розвитку, для зміни ситуації; це один із наукових методів дослідження певного об'єкта. Контроль – це оцінка фактичних результатів діяльності в різні інтервали часу. Контроль виконує адміністративну функцію та покликаний установити відповідність (або невідповідність) етапів, кроків або досягнутих результатів певним нормам і вимогам та винести відповідний вердикт щодо цього. Контроль як дія є одним із методів моніторингового дослідження. З іншого боку, контроль (функція) використовує моніторинг як інноваційний інструмент якісного управління школою.

Моніторинг і контроль (як перевірка) відрізняються:

- метою проведення;
- суб'єктом оцінювання;
- процедурою;
- формою представлення результатів;
- способом використання результатів оцінювання [7, 16].

«Моніторинг має кілька аспектів, які визначають його як засіб інформаційного забезпечення (обслуговування) управління.

Насамперед – це дослідницький процес, і тому йому властива методологія дослідження: визначення мети, предмета і об'єкта, завдань, концепції, гіпотези (як прогнозованого результату) тощо.

Далі – це технологічний процес збору, обробки і поширення інформації. Тому він має інструментальні засоби, процедури і методики, характерні для різних способів обробки даних.

Крім того, моніторинг – це необхідна складова менеджменту як особливого виду діяльності, якому притаманні свої ознаки, наприклад, простий конструктивізм (моніторинг може бути реалізований як проект).

Нарешті, моніторинг в освіті – це засіб оцінювання, завдяки якому робляться висновки і судження, спрямовані на розвиток об'єкта, що вивчається» [12, 19–20].

Сьогодні мова має йти про створення та функціонування моніторингу як системи, як цілеспрямованої взаємодії керуючої та керованої підсистем для досягнення запланованих результатів.

Система моніторингу якості освіти на локальному рівні (навчального закладу) – це постійне відслідковування ходу освітнього процесу з метою виявлення й оцінювання проміжних результатів, факторів, які на них вплинули, а також прийняття та реалізації управлінського рішення щодо регулювання і корекції освітнього процесу. Система моніторингу дозволить забезпечити високий рівень якості освіти, надаючи об'єктивну і своєчасну інформацію про її ефективність;

сприятиме узагальненню діяльності навчального закладу щодо досягнення поставленої мети.

Сучасна педагогічна наука використовує системний підхід (системно-структурний; системно-функціональний; структурно-функціональний), сутність якого полягає у системному баченні дійсності. Системний підхід дає можливість вивчити не частини (елементи), що складають ціле, а взаємовідношення і зв'язки різноманітних елементів цілого.

Серед основних ознак системи розрізняють: а) наявність мети; б) наявність складників; в) наявність функціональних завдань кожного елемента; г) наявність зв'язків між компонентами; ґ) керованість і самокерованість; д) зв'язки із зовнішнім середовищем; е) цілісність (внутрішня єдність усіх компонентів).

Мета моніторингу закладена вже в самому визначенні: моніторинг – це постійне спостереження за якимось процесом, явищем з метою виявлення його відповідності певним нормам, прогнозам, бажаному наслідку і т. ін.

Щоб визначити кінцеві результати моніторингу якості освіти, необхідно орієнтуватися на основну мету освітнього процесу в школі, яка сформульована в «Законі про загальну середню освіту» (ст. 5).

Принципи моніторингу: 1) об'єктивність – максимальне уникнення суб'єктивних оцінок, врахування позитивних і негативних результатів; 2) валідність – відповідність пропонованих контрольних завдань змістові досліджуваного матеріалу, чіткість критеріїв виміру й оцінки, можливість підтвердження позитивних і негативних результатів різними способами контролю; 3) надійність – сталість результатів, які отримуються; 4) врахування психолого-педагогічних особливостей, що передбачає диференціацію завдань; 5) систематичність – проведення моніторингу в певній послідовності (етапами); 6) гуманістична спрямованість – передбачає створення умов доброзичливості, довіри, поваги до особистості, позитивного емоційного клімату; 7) економічність – витрати не повинні перевищувати дохід.

Функції моніторингу: 1) інформаційна; 2) пошуково-дослідницька; 3) діагностична; 4) корекційна; 5) прогностична. Всі функції моніторингу підпорядковуються загальній меті – підвищення ефективності діяльності закладу освіти – і спрямовані на забезпечення наукового підходу в управлінні навчально-виховним процесом.

Вибір *об'єкта* моніторингових досліджень здійснюється відповідно до рівня управління.

Визначеним способом упорядкування системи вважають структуру, яка має певну ієрархію. У структурі системи моніторингових досліджень визначають такі

складові (підсистеми): 1) педагогічна; 2) науково-методична; 3) соціальна; 4) економічна.

Для того, щоб у навчальному закладі функціонувала система моніторингових досліджень, необхідно створити відповідні умови, серед яких:

- постійне поінформоване та критичне обговорення цілей і засобів освіти;
- запровадження сприятливої науково-дослідницької політики, яка б підтримувала систему моніторингу;
- впровадження інформаційних технологій.

Будь-яке моніторингове дослідження – це складний і тривалий процес, який потребує ретельної підготовки, дотримання певних правил і процедур (здійснюється за відповідною технологією).

Важливою проблемою, яка виникає у зв'язку з формулюванням соціального замовлення на нову якість освіти, є вибір критеріїв її оцінки. Її вирішення прямо стосується визначення сутності якості освіти, її педагогічної інтерпретації. Масштабність і багатоаспектність змісту освіти вимагають комплексного підходу до її оцінки, а отже комплексу критеріїв із широким спектром показників кожного з них, щоб забезпечити і цілісність, і різносторонність соціально-педагогічного явища, яке оцінюється.

Основні труднощі при впровадженні моніторингових технологій – це вибір інформаційно-критеріального ядра (область виміру – критерій – показник).

Система моніторингу дозволяє оцінити якість освіти, якщо визначено стандарти, є вимірювані величини, встановлено критерії, за якими можна судити про досягнення стандартів, ведеться збір даних і оцінка результатів, вживаються відповідні заходи [3].

Критерії оцінювання якості освіти «повинні визначатись відповідно до цілей функціонування освітньої установи, їх кількість має бути мінімальною, але достатньою для оцінки найбільш суттєвих параметрів. Оцінка результативності можлива лише у взаємозв'язку критеріїв» [3, 52].

Слід зазначити, що єдиних показників оцінювання якості освітнього процесу в умовах варіативності освіти не існує. За основу розробки критеріїв і показників якості освіти на локальному рівні можуть бути взяті Критерії системи рейтингового оцінювання діяльності загальноосвітніх навчальних закладів [2].

Висновки. Якщо моніторингові дослідження проводитимуться регулярно, то це дозволить своєчасно визначити негативні фактори й упущення в роботі, прогнозувати подальший розвиток освітньої установи, розробляти і здійснювати заходи з удосконалення практики навчання й виховання. Результати моніторингових досліджень дають змогу створювати оптимальні умови для кожного учня, кожного педагога, кожного суб'єкта освітньої діяльності.

Література

1. Порядок проведення моніторингу якості освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2011 року № 1283.
2. Критерії системи рейтингового оцінювання діяльності загальноосвітніх навчальних закладів (Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту № 1343 від 22 листопада 2011 р.).
3. Громова Т. Критерии и оценки качества образования / Т. Громова // Директор шк. – 2006. – № 5. – С. 51–55.
4. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління : курс лекцій / Г. В. Єльнікова. – К. : ЦІППО АПН України, 2002. – 133 с.
5. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Х. : Фоліо, 2006. – 540 с.
6. Кальней В. Мониторинг качества образования / В. А. Кальней, С. Е. Шишов. – М. – Вологда : Изд-во Вологод. ин-та повышения квалификации пед. кадров, 1998. – 202 с.
7. Лукіна Т. Моніторинг якості освіти: теорія і практика / Т. О. Лукіна. – К. : Вид. дім «Шкільний світ»; Вид-во Л. Галіцина, 2006. – 128 с.
8. Лукіна Т. Вимірювання й управління якістю освіти : навчально-методичні матеріали / Т. О. Лукіна. – К. : Експрес-об'ява, 2007. – 50 с.
9. Ляшенко О. Стратегія якості як основа освітньої політики країн світу / О. Ляшенко // Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / за заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : К.І.С., 2004. – 128 с.
10. Майоров А. Н. Мониторинг в образовании / А. Н. Майоров. – М. : Интеллект-центр, 2005. – 424 с.
11. Матвієнко П. Комплексна оцінка дидактичного процесу / П. І. Матвієнко. – Полтава : Довкілля-К, 2005. – 216 с.
12. Методика і технології оцінювання діяльності загальноосвітнього навчального закладу : посібник / О. І. Ляшенко, Т. О. Лукіна, І. Є. Булах, М. Р. Мруга. – К. : Пед. думка, 2012. – 160 с.
13. Освітній менеджмент : навч. посібн. / за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К. : Шкільний світ, 2003. – 400 с.
14. Поташник М. Качество образования: проблемы и технологии управления (В вопросах и ответах) / М. М. Поташник. – М. : Пед. о-во России, 2002. – 350 с.
15. Савченко О. Теоретичні підходи до визначення якості шкільної освіти / О. Я. Савченко // Шлях освіти. – 2006. – № 4. – С. 2–6.
16. Щоголева Л. Забезпечення якості освіти в навчальному закладі : посібн. для керівників шкіл / Л. О. Щоголева, Г. Я. Мокану. – Луцьк : Волин. кн. 2007. – 48 с.